

СІМЕЙНІ ФОРМИ ВИХОВАННЯ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ У СПРАВАХ ДІТЕЙ

Цикильок Людмила, інспектор служби у справах дітей Сартанської селищної військово-цивільної адміністрації, магістрантка ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

В статті розглянуто значення сімейного виховання в Україні. Підкреслено його важливість у розвитку особистості дитини та формуванні її світогляду. Зазначено, що держава активно підтримує сімейні форми виховання, віддаючи перевагу їм над інституційним доглядом. Особлива увага приділяється ролі служб у справах дітей у реалізації державної політики соціального захисту, особливо у контексті захисту прав дітей позбавлених сімейного середовища. Встановлено, що сімейні форми виховання є пріоритетним напрямом діяльності служби у справах дітей.

Ключові слова: виховання, сім'я, сімейні форми виховання, служба у справах дітей, державна політика.

Tsykylyok L. Family forms of education as a priority direction of the activities of the children's services

The article examines the importance of family upbringing in Ukraine. Its significance in the development of a child's personality and the formation of their worldview is emphasized. It is noted that the state actively supports family forms of upbringing, preferring them over institutional care. Special attention is given to the role of children's services in implementing state policy on social protection, particularly in the context of protecting the rights of children without a family environment. It is established that family forms of upbringing are a priority direction of the children's services activities.

Key words: upbringing, family, family forms of upbringing, children's services, state policy.

Постановка проблеми. Сім'я відіграє важливу роль у житті будь-якої людини, і особливо в житті дитини. Виховуючись у сім'ї, діти усвідомлюють, як складаються ті або інші внутрішньо сімейні відносини, у них формується певний світогляд життя. У сім'ї закладаються основи громадської поведінки, формуються соціальні ідеали, відбувається становлення дитини як особистості, її соціалізація у суспільстві.

Сім'я в Україні знаходиться під захистом держави, що закріплено в положеннях Конституції та Сімейного кодексу України. Держава та суспільство в цілому зацікавлені в тому, що сім'ї були стабільними, повними, матеріально забезпеченими та багатими духовно. У таких сім'ях діти будуть найбільш якісно забезпечені належним вихованням, змістом та освітою. Законодавство України закріплює, що природнім правом дитини є право жити та виховуватися в сім'ї. У встановлених випадках держава зобов'язана забезпечувати соціальний захист дитини, позбавленої сімейного середовища, пропонуючи

альтернативу у виборі для неї виду сімейного виховання. Положення, проголошені Конвенцією ООН про права дитини та сприйняті українським законодавством, встановлюють пріоритетність сімейних форм влаштування дітей, що залишилися без піклування батьків, порівняно з практикою передачі їх у дитячі спеціалізовані установи, що насамперед відповідає інтересам дитини та суспільства. На державному рівні частину питань, пов'язаних з реалізацією функції впровадження сімейних форм виховання делеговано місцевому самоврядуванню, на рівні якого створюються відповідні служби у справах дітей. В останні роки роль цих служб у розв'язанні такої суттєвої проблеми, як сирітство й бездоглядність дітей все більше зростає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відзначити, що питання сімейного виховання перебуває в центрі уваги сучасної науки. Сучасними науковцями активно досліджуються особливості сімейного виховання у національній традиції (Т. Вечерок, О. Вишневський, Ю. Грицакова, Т. Лісовська, Г. Лещук, М. Петрус), впливу сімейного виховання на формування різних аспектів особистості (В. Кротенко, Л. Левченко, Н. Матейко, М. Савченко, Н. Туз), досвід сімейного виховання в інших країнах (О. Сурженко, С. Червонецька, О. Конопельцева), розвитку окремих сімейних форм виховання в Україні (Т. Журавель, О. Мілаш, Л. Пономаренко, О. Тавлуй, Л. Токарчук, А. Суходольська, І. Ченбай, Л. Харченко, Ю. Харченко, І. Яніцька). Таке широке охоплення проблематики сімейного виховання свідчить про надзвичайну актуальність питання. Водночас на сьогодні недостатньо уваги приділяється питанням державної політики впровадження сімейних форм виховання та ролі в цій політиці окремих інституцій, серед яких на особливому місці стоїть служба у справах дітей.

Метою дослідження є з'ясування сімейних форм виховання як пріоритетного напрямку діяльності служби у справах дітей. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити наступні завдання: розглянути сутність та різновиди форм сімейного виховання; з'ясувати основні засади державної політики щодо впровадження різних форм сімейного виховання в Україні та визначити роль служби у справах дітей в реалізації цієї політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто відзначити, що концептуальним поняттям по відношенню до дитини та розвитку її як особистості є «виховання». Виховний процес має переважно соціальну природу, а тому можна стверджувати, що соціальне виховання є видовим поняттям по відношенню до виховання. На думку Г. Лещук соціальне виховання можна визначити як процес, в якому суспільство навмисно впливає на цінності, ставлення та життєві переконання індивідів та соціальних макрогруп, спрямований на гармонізацію розвитку особистості та суспільства в цілому [2, с. 90].

Соціальне виховання можна розділити на певні цикли: сімейний, освітній, трудовий тощо. При цьому сімейний відіграє надзвичайно важливу роль.

Т. Лісовська зазначає, що сімейне виховання представляє собою складний, багатогранний та неперервний процес цілеспрямованого виховання та розвитку особистості, який відбувається в рамках певної сім'ї. Цей процес унікальний для кожної сім'ї та залежить від основоположних виховних цінностей, національно-історичних традицій країни та загального стану духовно-морального життя суспільства. Особливе значення в сімейному вихованні має період дитинства, протягом якого закладаються фундаменти для гармонійного розвитку дитини, враховуючи її інтереси та потреби. В цей час формуються ціннісні орієнтири, моральні засади, а також розвиваються здібності, уміння та навички дитини [3, с. 4]. Однак дуже часто в силу тих чи інших причин діти можуть виховуватися без батьків, без сім'ї.

Діти-сироти в біологічному сенсі – це особи у віці до 18 років, у яких померли один або обидва батьки. В соціальному розумінні під дітьми-сиротами слід розуміти дітей, які стали сиротами при живих батьках в силу різноманітних обставин. Сирітство обумовлено зовнішніми (соціально-економічні умови в державі) та внутрішніми (умови в сім'ї) взаємообумовленими причинами. Наслідками сирітства є зростання злочинності, наркоманії, алкоголізму, проституції, самогубства, депресивність, тривожність, відсутність навичок життя в соціумі, озлобленість тощо. В Україні лише в 2022 р. нараховувалося 66552 дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування [1]. Вирішення проблеми сирітства можливе через посилення відповідної державної політики.

Якщо сприймати державу як організаційну структуру, яка представляє собою об'єднання людей для спільного існування, то стає зрозумілою зацікавленість кожного учасника цього об'єднання у її функціонуванні, що включає забезпечення державою основних прав і свобод, захист особистого життя кожної людини, охорону сімейних цінностей, власності та інших важливих аспектів, серед яких на особливому місці є дитинство та сім'я [Error: Reference source not found, с. 76].

Державна політика у сфері сім'ї виступає як ключовий політичний засіб, який сприяє створенню умов для гармонійного розвитку сімей та їх членів, забезпечує повне виконання сім'єю своїх ролей, покращує їхній життєвий стандарт, підкреслює важливість сім'ї як фундаменту суспільства, та сприяє зміцненню та розвитку сім'ї як соціального інституту. Водночас вирішення питання дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування лежить на перетині державної сімейної та соціальної політики. Завдяки поєднанню цих двох напрямків державної політики вирішується відразу два важливих завдання: соціальний захист дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування

та залучення їх до цінностей сімейного виховання. Важливим інструментом досягнення цих завдань є впровадження сімейних форм виховання.

Форми влаштування дітей, що залишилися без піклування батьків – це такі правові конструкції, що дозволяють забезпечити постійне або тимчасове закріплення за дитиною особи, яка зобов'язана відповідати за неї, створити умови для її належного виховання та розвитку. Тобто сімейні форми утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, являють собою специфічні, законодавчо регламентовані способи організації догляду за такими дітьми. Ці форми передбачають, що діти будуть жити та виховуватися в сімейному оточенні, замість того, щоб перебувати в інституційних установах, таких, як наприклад, інтернати. Основна мета такого підходу полягає в тому, щоб забезпечити дітям більш природне та здорове середовище для розвитку, де вони можуть отримати індивідуальну увагу, любов та підтримку.

Варто відзначити, що історично в Україні існували дві основні форми розміщення дітей, які втратили батьківське піклування, у сім'ях: це усиновлення та встановлення опіки або піклування над дитиною:

1. Усиновлення. Вважається найкращою формою сімейного влаштування дитини на сьогоднішній день. Усиновлення означає прийняття дитини в сім'ю на правах рідної. Ця форма влаштування є єдиною, яка призводить до втрати дитиною статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування.

2. Опіка та піклування – влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають у сімейних або родинних відносинах. Метою є захист особистих і майнових прав та інтересів таких дітей.

Однак у останні роки в Україні почали активно розвиватися нові соціальні форми сімейного виховання дітей-сиріт, такі як прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу:

3. Прийомна сім'я – це сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, що добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від 1 до 4 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

4. Дитячий будинок сімейного типу – це окрема сім'я, створена за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менше ніж 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей у такому дитячому будинку не повинна перевищувати 10 осіб, враховуючи рідних дітей.

Формування державної політики впровадження сімейних форм виховання розпочалося з прийняття Закону України від 13 січня 2005 року № 23427IV «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей,

позбавлених батьківського піклування» [Error: Reference source not found], який створив основу для активного розвитку сімейних форм виховання цих дітей. Згідно з цим законом, основним принципом державної політики є надання переваги сімейному влаштуванню дітей, які втратили батьківське піклування (стаття 3). Також закон встановлює, що пріоритетними формами влаштування таких дітей є усиновлення, створення опіки або піклування, розміщення у прийомних сім'ях або дитячих будинках сімейного типу.

Реалізація положень цього закону вимагала реформування державної системи влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Основним завданням є формування у суспільстві розуміння важливості сімейного виховання для таких дітей, підвищення значення внутрішнього усиновлення та заохочення представників місцевої влади до розвитку сімейних форм виховання для дітей-сиріт та дітей без батьківського піклування.

Після прийняття цього нормативно-правового акту розпочався розвиток державних інституцій соціальній сфері, які мали повноваження і в сфері впровадження сімейних форм виховання. Від 2017 р. в Україні поетапно реалізується реформа деінституціалізації, яка передбачає перехід від традиційної системи інтернатного виховання до моделі, що сприяє вихованню дітей у сімейному середовищі або в умовах, які максимально наближені до сімейних.

Поступово з розвитком процесів децентралізації держава почала передавати частину відповідних функцій місцевому самоврядуванню. Зокрема виконавчим органам сільських, селищних, міських рад було делеговано повноваження в сфері забезпечення здійснення передбачених законодавством заходів щодо забезпечення утримання та виховання дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах та поліпшення їх житлових і ма

теріально-побутових умов. Для реалізації таких повноважень ради отримали право на утворення служб у справах дітей. На сьогодні на служби у справах дітей покладено виконання всіх функцій, передбачених чинним законодавством щодо соціального захисту дітей.

Відповідно до п. 14 постанови Кабінету Міністрів України від 30.08.2007 р. N 1068 «Про затвердження типових положень про службу у справах дітей» служба у справах дітей юридичною особою, має самостійний баланс, рахунки в органах Казначейства, печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням [Error: Reference source not found].

Основні напрями діяльності Служби у справах дітей включають:

1. Максимальне охоплення сімейними формами виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування:

- надання дітям, які втратили своїх біологічних батьків, правового статусу;
- збільшення кількості прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу в територіальній громаді;
- взаємодія з існуючими прийомними сім'ями та дитячими будинками сімейного типу для надання допомоги та вирішення проблем;

2. Влаштування дітей під опіку або піклування в сім'ї родичів;

- сприяння усиновленню дітей;
- інформаційно-роз'яснювальна робота з питань усиновлення дітей громадянами України;

- робота з кандидатами в усиновлювачі;

- співпраця з благодійними фондами;

3. Соціальна підтримка сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, профілактика соціального сирітства:

- влаштування дітей до Центру соціально-психологічної реабілітації дітей;
- активізація співпраці зі старостами округів та суб'єктами соціальної роботи;
- запровадження послуги патронату над дитиною.

Крім цього, служба виконує ряд інших завдань, таких як реалізація державної політики з питань соціального захисту дітей, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень, координація зусиль місцевих органів виконавчої влади у вирішенні питань соціального захисту дітей, забезпечення додержання законодавства щодо встановлення опіки та піклування над дітьми, їх усиновлення, влаштування в дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї, та інше.

Згідно з планом заходів з реалізації II етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки [Error: Reference source not found] частка об'єднаних територіальних громад, в яких утворено служби у справах дітей відповідно до вимог законодавства мала бути доведена до 70% в 2022 р. та до 100% в 2024 р. Зрозуміло, що на сьогодні ці вимоги через запровадження військового стану не будуть досягнуті, але після завершення війни зусилля в цьому напрямку мають бути активізовані.

Висновки та перспективи щодо подальших досліджень. Підводячи підсумок, можна зробити висновок про те, що сімейне виховання в Україні є ключовим елементом у розвитку особистості дитини, визначаючи її світогляд, соціальні ідеали та громадську поведінку. Держава активно підтримує сімейні форми виховання, встановлюючи їх як

пріоритет у порівнянні з інституційним доглядом, що відображено в законодавстві та підтверджено Конституцією та Сімейним кодексом України. Роль служб у справах дітей у цьому процесі є вирішальною, оскільки вони відіграють ключову роль у реалізації державної політики щодо захисту прав дітей, особливо тих, хто позбавлений сімейного середовища. Подальшим напрямком для аналізу має бути з'ясування ролі служб у справах дітей у реалізації сімейних форм виховання.

Література

1. Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики звернеться до Прем'єр-міністра України з проханням особисто втрутитись у проблемну ситуацію із захистом дітей, які залишились без батьківської опіки. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/235378.html (дата звернення 14.12.2023);

2. Лещук Г. В. Соціальне виховання як соціально-педагогічна категорія. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип. 22. С. 90-92;

3. Лісовська Т. А. Сімейне виховання : навчально-методичний посібник. Миколаїв : видавець Румянцева Г. В., 2023. 152 с.

4. Мікуліч В. Законодавчі підстави створення Служби у справах дітей в територіальній громаді. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13666> (дата звернення 14.12.2023);

5. Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>